

Zbirka ljudskih iger.

Izdaja
„Slovenska krščansko-socijalna zveza“.

Tretji snopič:

1.

Mlini pod zemljo

ali:

Zadnje ure poganstva v Rimu.
Igra v petih dejanjih.

2.

Sanje.

Igra s petjem v petih dejanjih.

3.

Sveča Neža.

Igrokaz v dveh dejanjih.

Ljubljana, 1901.

Založila „Slovenska krščansko-socijalna zveza“.
Tisk Katoliške Tiskarne.

Mlini pod zemljo

ali:

Zadnje ure poganstva v Rimu.

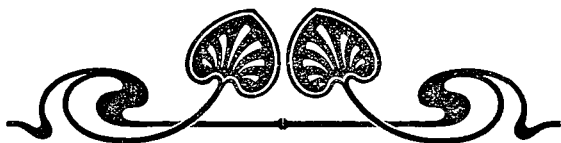
Igra v petih dejanjih.

◀ Po Werner-Mehler-ju ▶

priredil

dr. Gr. P.

Zgodovinsko jedro.

Zmagovito se je širilo kraljestvo Božje, ki ga je na zemljo prišel oznanjat Zveličar. Siloviti cesarji rimski in njih oblastniki so vstajali proti njemu, da bi ga zadušili v krvi vernikov, a zgodilo se je nasprotno: izkrvavela je moč poganstva. Po tristoletnem boju je Cerkev dobila prostost v državi, in že sto let kasneje so v Rimu podirali zadnje hramove poganskih malikov. Igra „Mlini pod zemljo“ postavlja pred nas sliko iz teh zadnjih časov. Ko je namreč Teodozij po zmagi nad vsiljencem Máksimom obhajal dné 13. julija 388 slavnosten vhod v Rim, so skušali poganski svečeniki ljudstvo vzdigniti, naj terja, da se postavi na trgu oltar boginje Zmage, in se tako zopet oživi misel poganstva. Toda Teodozij je ostal neizprosén, in dal je celò podreti zadnje hramove poganskih malikov. Pri tem so se razkrile silne grozovitosti: pokazalo se je, da so pogani pri svojih obredih bogovom darovali človeške žrtve, našli so cel kup človeških kostij, med njimi otroške

glave s pozlačenimi ustnami. Prišle so na dan v istem času še druge hudobije. Nekateri lakomniki so imeli pod zemljo velikanske prostore za ročne mline, kjer so mleli moko za kruh. Mline so vrtili sužniki, za kazen tudi prosti Rimljani. Delo je bilo mučno, a po nečloveški krutosti poostreno do skrajne neznosnosti. Ker so vsled tega delavci hitro umirali, si je pomagal lastnik takih mlinov z razbojniško modrostjo: dal je napraviti nad podzemeljskim prostorom pivnico in v njej prožna tla; tujcu, ki je nesluteč stopil v pivnico, so se hipoma udrla tla, padel je pod zemljo, in ostal je zaprt sužnik, dokler ga ni smrt rešila temne ječe. Neki hraber Teodozijev vojak, ki je tako zašel v podzemeljske mline, pa je našel izhod, in Teodozij je dal nato odpraviti roparske jame.

To je resnični temelj igre

„Mlini pod zemljo“.

Osebe v igri.

Prob, rimski senator.

Cecilij, njegov sin (deček 12—16 let).

Válent, vojaški tribun, nečak Probov.

Itálik, paznik Probovih sužnikov.

Nárzej, sužnik Probov, vzor zvestobe.

Númida, sužnik Probov, črn Afrikanec, prebrisan spletkar.

Metrán, lastnik podzemeljnih mlinov, lakomen odrtnik.

Askánij, paznik v mlinih Metranovih, brezsrčen do sužnikov.

Satúrrij, Jupitrov svečenik, ohol oblastnež.

Olimpij, svečenik, tovariš Saturnijev.

Sužniki Probovi (4—6).

Sužniki Metranovi (štirje vsaj).

Stotnik z vojaki (4—8).

Svečeniki poganski (3—5).

Dejanje se vrši v Rimu koncem četrtega stoletja.

Prvo dejanje.

Bogata rimska soba. V ozadju stebri. Na levi (pri napravi igrišča naj se šteje za levo stran tista, ki vodi v notranje prostore, in za desno tista, ki meji proti ulicam) v ospredju kurulni sedež (sella curulis, slonokosteni stol.) Ob desni strani okrogla mizica s stoli; vrata na dvorišče in okno proti mestnemu trgu.

Prvi prizor.

Itálik in Probovi sužniki.

(Sužniki Probovi stojé na odru v dveh vrstah; ker ne vedó, zakaj so poklicani, se čudijo in med seboj tiho vprašujejo, dokler ne vstopi Itálik.)

Eden sužnikov. Zakaj si nas poklical?

Itálik. Da greste gledat slovesni vhod cesarja Teodozija. Tolike slavnosti ne bo kmalu. Teodozij je premagal Máksima, odpravil mlike in povzdignil krščansko Cerkev, zato se vaš milostni gospod veseli in vam dovoljuje, da se udeležite tudi vi splošne radosti. Idite!

(*Vsi se nizko priklonijo ter veseli odhité skozi desna vrata; Itálik na levo.*)

Drugi prizor.

Númida in Askanij.

Númida. (*Oprezno vtakne glavo skozi vrata, videč, da ni nikogar, vstopi z velikim vrčem vina v roki.*) Cesar obhaja slovesen vhod v mesto, Númida pa slovesen vhod v klet; cesar se veseli svoje zmage, Númida pa svojega . . . (*pokaže gledavcem vrč vina in luskne z jezikom.*) Če je človek pameten, si že zna poiskati dobre urice. E, Númida, prebrisana glavica si! Kletar tako skrbno skriva svoje ključe (*smeje se*), kakor da ključavničar ne bi znal tudi zame narediti ključev. Bedak! Pijmo na njegovo zdravje! (*Pije.*) Naš gospod ga tako malo pije; ali ni to modro, da mu jaz pomagam? Pomagajmo (*nastavi vrč in dostavi:*) da se ne skisa. In ali ni to pošteno, če ga po grlu poženem pošteno mero? (*Dolgopije.*)

Askanij. (*Vstopi in sliši zadnje besede; skrivaj se približa ter pijočemu zavpije na uho:*) Tat!

Númida (*Se prestraši in vrč hoče skriti.*) A! (*Spoznavši ga, se mu prikloni:*) Askanij! Plemeniti gospod! (*Zase:*) Nebodigatreba! Da ga nos prinese ravno sedaj!

Askanij. (*Škodoželjno.*) Ko bi to videl tvoj gospod, cel mesec bi ti ne ozdravela tvoja oslovska koža!

Númida. Modri Temistoklej je rekel: Tepi me, a poslušaj me! In Numida ti pravi: Pij, pa molči! (*Poda mu vrč.*)

Askanij. (*Dobre volje.*) Kje je rastla ta kapljica? — v Falernskih goricah? (*Pije.*)

Númida. Kislica ni! Boljša tekočina še ni drsala po tvojem grlu. (*Askanij v drugo vrč nastavi ter pije v močnih požirkih.*) Dosti! Dosti! (*Númida mu iztrga vrč ter ga sune:*) Ropar! Vsega mi je požrl!

Askanij. Hahaha . . ., tako ravnaš s prijatelji, ki ti prinašajo denarja?

Númida. Denarja? (*Hitro vrč odloži in roke nastavi:*) Le sem ž njim!

Askanij. O ne, tako hitro pa ne! Vidiš, stvar je taka: prinesel sem ti denarja, pa ti ga vendar prinesel nisem. (*Númida ga debelo gleda.*) To se pravi po domače, jaz ti povem, kako boš zaslužil denar.

Númida. Zaslužil! Haha. Zaslužil! (*Zaničljivo*) Bo pa spet treba storiti kaj poštenega.

Askanij. Poštenega, seveda! Kakor si ti pošten.

Númida. Na jezik torej, kar imaš!

Askanij. (*Tiho.*) Ali ni nevarnosti, da bi naju kdo slišal?

Númida. Plašljivec, nič se ne boj! Sužniki so šli na trg, gospodar se je zaprl v svojo sobo s cesarskim poslancem, in mladi Cecilij je pri vojaki v taboru.

Askanij. Kakor nalašč. Vzemi tole knjigo, Saturnij, Jupitrov svečenik, ti naroča, da jo neseš v Cecilijevo sobo.

Númida. Saturnij. Hm. Že vem, zakaj mu gre. Daj mi jo!

Askanij. Pa še nekaj. Moj gospodar Metrán ti velí, da v tej dvorani počakaš Saturnija. Med

slovesnim vhomom cesarjevim namreč pride k tebi, da ti razodene važno skrivnost.

Númida. To se že stori. Danes sam varujem dom, (*smeje se*) kakor volk ovce!

Askanij. A varuj se, da skrivnosti ne izdaš!

Númida. Svojih skrivnosti? Dokler se imenujem Númida, nihče ne spravi besede iz mene. Če bi pa o meni kdo kaj slutil — mu že znam zamašiti usta.

Askanij. Ti tudi znaš? — Kako?

Númida. Pred petimi leti me je bil našel neki sužnik, Nárzej po imenu, ravno ko sem nekaj . . . (*Pokaže, da je kradel.*) razumeš? . . . Precej sem ga spravil s poti. Zvabim ga k onim mlinom, ki jih je kesneje kupil tvoj gospodar, in dva močna sužnika, moja prijatelja, ga zgrabita ter vlečeta pod zemljo. (*Zaupljivo.*) Ti, Askanij! Ti nadzoruješ tam sužnike, gotovo veš, če Narzej še živi ali ne.

Askanij. Narzeja nimam nobenega pod svojo oblastjo. Kako pač, ljubček? V petih letih je umrl najmanj desetkrat. Tam se drugače živi. Vlažen zrak, težko delo, pičla hrana in pa to, kar dajemo delavcem za plačilo (*pokaže, kako jih biča*), užuga najmočnejšega hrusta v nekaterih mesecih. Narzej torej ne bo strašil nikdar več. Ali sicer nobeden ne vé nič o tvoji poštenosti?

Númida. Mislim, da ne. Samo neki vojak je slišal krik, ko sta onadva vlekla Narzeja, in je prihitel na pomoč, da sem jaz komaj ubežal. Če me je spoznal, nič ne dé, saj vem, da je

v teh petih letih padel kje v vojski. (*Tromba zapoje.*)

Askanij. Slavnostni vhod se je pričel! Poglejva! (*Gleda proti trgu.*)

Númida. Morda vendar še ne! (*Pogleda še on.*) E, to so pretorijanci, ki gredó stražit na Palatin. — Glej! tribun se je ozrl vâme! Kako me gleda! Prebodel me bo s temi ostrimi očmi!

Askanij. (*Mu ponagaja.*) Menda si mu tako všeč!

Númida. Ti cepec, ti! Kakošen si pa ti? Jaz menim, da sem še vedno lepši dečko nego si ti. (*Pogleda zopet in se ustraši.*) Oj béži, béži! Askanij, béži, da te ne vidijo pri meni! Glej nosilnico, na kateri je Cecilij, sin mojega gospodarja. Jaz nesem knjigo na mizo Cecilijevo. (*Askanija pahne skozi vrata na desni, nese knjigo skozi vrata na levi v Cecilijevo sobo, potem odide zopet z vrčem čez oder za Askanijem; Cecilij v obrobjeni togi [t. praetexta] vstopa v spremstvu Itálika Itálik se oddalji, Cecilij pa gré na levo v svojo sobo.*)

Tretji prizor.

Númida sam.

Numida. (*Vstopi ter se ustavi pri kulisah.*) Cecilij je v svoji sobi. Našel bo knjigo. Ali jo bo bral? — težko! Preveč posluša svojega očeta, Saturnij me bo zopet ošteval, ker ne

morem Cecilija odtujiti očetu. Kako? — oh, ta dva! Kako se ljubita! Tri leta se že trudim, vse je zastonj. — Pozór! Sedaj gre!

Četrty prizor.

Númida in Cecilij.

Cecilij. (*Pride iz svoje sobe.*) Ti tukaj, Númida?

Númida. (*Se prikloni.*) Čakam tvojih zapovedi. Cecilij, ali nisi bil ravnokar v taboru pri vojakih?

Cecilij. Da, in povem ti, zame so bili to srečni trenotki. Nešteti šotori. vojaki v belih oblačilih, ovenčani z lavorikami, radostne pesni, navdušeni klici. Vse, vse! Númida, kadar bom jaz velik kakor ti, bom tudi vojak.

Númida. (*Prilizljivo*) In žel bodeš nesmrtno slavo. Zgodovina se te bo spominjala kakor mogočnega Cezarja in velikega Aleksandra. Sin Probov bo v slavi prekosil svojega očeta.

Cecilij. O, motiš se, Númida! Častniki v taboru so mi navdušeno pripovedovali o mojem očetu, da je največji državnik, najboljši prijatelj cesarja Teodozija, najplemenitejši patricij, da je pravičen, velikodušen in ves vnet za vero in dom.

Númida. (*Se hlini*) Res je, s tvojim očetom se ponaša véliki Rim. Smrti je vreden, kdor ga ne spoštuje in ne ljubi! Kako dober je nam sužnikom. Svoje življenje bi dal zanj. Kaj pa — ali pojdeš gledat cesarjev slovesni vhod?

Cecilij. Mar misliš, da ostanem doma? Vse ceste so posute s cveticami, hiše okrašene z vencí, in z mnogobrojnimi duhovniki pričakuje cesarja v lateranski baziliki Siricij, prvi vladika vsega krščanstva! - Oče mi je dovolil, torej pojdem.

Númida. Res, lepa slovesnost bo to! Toda še lepša pride jutri. V amfiteatru se bodo z obsojenci borili levi, v dirkališču drdrali hitri vozovi, in v gledišču se bodo igrale grške igre. Pri teh veselicah so se navduševali nekdam tvoji predniki za dom in junaštvo.

Cecilij. Jutri ne pojdem nikamor z doma; oče mi ne pusti, da bi hodil v amfiteater, in jaz ga zato še bolj spoštujem, zakaj, če je pregrešno ljudi moriti, greh je tudi, veseliti se morítve.

Númida. To pravim tudi jaz, veseliti se ne smemo, ko drugi umirajo. A, ko bi ti videl tam do dvestotisoč gledavcev na marmornih sedežih, cesarja z vsem veličastvom v sredi, velikanski šotor, bliščeč se v škrlatu ter okrašen z zvezdami — ko bi ti slišal, kako strune done in bijejo na ušesa, kako divje zveri tulijo in rjovejo, bojevniki kričé in vpijejo — ko bi ti videl in slišal, kako množica z vzvišenih sedežev ploska in proslavlja srečne zmagovavce, prepričan sem, da bi nikoli več ne hotel zamuditi takih svečanosti.

Cecilij. Naj bi bilo še tako lepo, moj oče ne mara, da bi šel, in zato ne pojdem.

Númida. (Si usta grize nevoljen, a se potaji.) Jaz te hvalim zavoljo tvoje poslušnosti; a niso vsi sinovi taki, kakor ti. Moj prejšnji gospod je imel tudi sina — tvoje starosti. Bil je moder mladenič. Ta ni bil tako boječ; hodil je vedno k igram.

Cecilij. Mar ga ni oče za to kaznoval?

Númida. Saj ni bil glupec, da bi bil očetu povedal! Pogovoril se je bil s svojim sužnikom, in ta ga je spremljal v gledišče mesto v šolo in za plačilo pri njem dobro jedel in pil.

Cecilij. Je mar sin imel denar, da je plačeval záse in za sužnika?

Númida. Kako si otročji! (Tiho in zaupljivo.) Njegov oče je imel ravno tako nastavljeno denarno skrinjico, kakor tvoj. (Pokaže skrinjico v kotu.)

Cecilij. Nehvaležni otrok, tat tudi še po vrhu!

Númida. Teh mislij sem tudi jaz, krasti je grdó. Tebi ni treba krasti. Vendar . . . če prav pomisliš, kar je očetovega, je tudi sinova lastnina. (Cecilij se stresne pri teh besedah.) Sicer pa si že pameten, da poslušáš svojega očeta. Le ostani vedno tak, potem . . .

Peti prizor.

Prob in prejšnja.

Prob. (Vstopivši obstoji pri zadnjem delu odra, pretrga besedo) *Númida!* (Dá mu znamenje, naj odide; *Númida* se globoko prikloni ter gre; *Ce-*

cilij ostane na svojem mestu povešene glave; Prob sede na kurulni stol na levi; ne ozrši se v Cecilija govori:) Sin moj, pridi sem! (*Cecilij gre.*) Povej mi, Cecilij, ali me ljubiš?

Cecilij. Čemu vprašaš, oče?

Prob. Za Bogom si ti moja edina tolažba in podpora. Rad bi imel modrega in poslušnega sina.

Cecilij. (*Živó.*) Dragi oče, saj bom poslušen.

Prob. Ne občuj torej več s sužniki. Res, ljubiti jih moramo, a ne bodi preveč prijazen ž njimi; naučili te ne bodo nič dobrega. In kaj si govoril z Nýmido?

Cecilij. Rekel je, da si ti sužnikom dober gospod.

Prob. Samo to?

Cecilij. Hvalil je igre v amfiteatru in rekel, da je sin njegovega prejšnjega gospoda varal očeta in zahajal k veselicam namesto v šolo.

Prob. Zadosti! To bo pomnil Nýmida!

Cecilij. (*V strahu za Nýmido.*) Nýmida je tudi rekel, da jaz ne smem tako delati.

Prob. Sin, ti ne veš, kako spačeni so mnogi sužniki. Pred petimi leti se mi je zdel med vsemi slugami najzvestejši neki Narzej, in vendar je zginil nekega dne; nehvaležnež je najbrže pobegnil. Kdo mi je porok, da je Nýmida boljši? Pogan je še, in vrhutega Afrikanec.

Cecilij. (*Sè sklenjenima rokama.*) Ne bodi hud, dragi oče! Ne bodem te žalil nikoli več.

Prob. Ti že verjamem, otrok moj! Zanašam se na tvojo poslušnost. Zato sem ti tudi

pripravil lepo darilo: list velikega apostola Pavla do Rimljanov, krasno vezan, in na vezavi sem dal včrtati tvoje in moje ime.

Cecilij. A, to je tista knjiga, ki sem jo videl ravnokar na svoji mizici?

Prob. Katero knjigo misliš? — Prinesi jo, da jo vidim. (*Zase*) Kdo se je upal laziti v njegovo sobo?!

Cecilij. (*S knjigo.*) Tukaj je, dragi oče!

Prob. (*Pogleda knjigo.*) Sramota! Ne veš, kdo bi jo bil prinesel?

Cecilij. Mislil sem, da ti . . .

Šesti prizor.

Itálik, Prob, Cecilij.

Itálik. Gospod! Mlad častnik, tribun, bi rad govoril s teboj. Svojega imena ni povedal, pa menda je kak znanec; ves zamaknjen ogleduje zunaj rodbinske kipe in podobe.

Prob. (*Premišljujoč.*) Najbrže je on. (*Itáliku.*) Privedi ga noter. (*Itálik odide.*)

Cecilij. Kdo je ta tribun, oče?

Prob. Morda sin tvoje tete, moje uboge sestre; tvoj bratranec torej. Pet let je že, odkar je šel v vojake.

Sedmi prizor.

Valent in prejšnji, potem Númida.

Valent. (*Z razprostrtima rokama.*) Dragi stric!

Prob. Ti si, moj ljubi Valent! (*Objame ga.*) Kako sem srečen, da te po dolgem času spet vidim!

Valent. V mirnem taboru in v sredi bojnega hruma sem mislil nate, in vselej, ko sem molil za mater, molil sem tudi zate. Kako sem hrepenel po blaženi uri, da bi te mogel objeti!

Cecilij. (*Žalosten, da ga Valent še ni opazil.*) Zame nimaš nobene besedice?

Valent. A, ti si, Cecilij? — moj bratranec? Skoraj bi te ne spoznal več. Ko sem odhajal, bil si še tako majhen — no sedaj si že skoraj da krepák mladenič. Daj mi roko!

Cecilij. (*Seže mu v roko in pri tem zapazi rano na roki Valentovi.*) O, bratranec, kaj si si naredil na roki?

Valent. Majhna rana! Zadela me je bila sulica Máksimova.

Cecilij. Povej, povej, kako je bilo to?

Prob. Dà, pripoveduj kaj o hrabrosti naših vojakov. Pa truden si že; sedi na mojo stran. (*Cecilij prinese stol in Valent sede.*) Númida!

Númida. (*Slednji vstopi.*) Če kdo želi govoriti z menoj, reci mu, naj počaka; in ko odide ta gospod (*pokaže Valenta*), pridi k meni, nekaj moram govoriti s teboj.

Númida. (*Zase.*) Kaj mi pač pove? (*Počasi odhaja nepremično zroč v Valenta.*)

Valent. (*Númido vesčas gledajoč prša na pol tiho Cecilija.*) Kako se zove ta človek?

Cecilij. (*Tiho.*) Númida.

Numida. (*Zase*) Zakaj me ta tujec tako gleda? (*Odide.*)

Valent. (*Po kratkem molku zase:*) Morda se pa vendar le motim!

Prob. Valent, začni sedaj.

Valent. Ko se je hrabri Teodozij vzdignil s svojimi četami proti vsiljencu Maksimu, sem hitel pod njegovo zastavo, vesel, da se bom vojskoval za slavo domovine in mir Cerkev Kristusove. V Panoniji se zmagovito zgrabimo trikrat, tretjič — bilo je pri Petaviju — me je zadela sovražna sulica v roko, a moj meč je usmrtil Máksima.

Cecilij. Dobro, dobro (*ploska*)!

Prob. Vrlo, moj Valent, zaslužil si tribunsko čast. A glej, v Rimu sedaj lahko izbojujemo še pomenljivejši boj: Zatrimo ostudno poganstvo, ki ponižuje našo domovino.

Valent. Je-li to mogoče?

Prob. Dobivam pisma dan na dan od modrih voditeljev Cerkev Kristusove; od Hijeronima iz Palestine, od Avguština iz Afrike, od Ambrozija iz Milana, vsi so teh misli, da morajo odbiti zadnje ure poganstva.

Valent. Jaz in moje čete gremo v pomoč; kako naj začnemo?

Prob. Ne bo treba prelivati krvi. Ravno jutri bo v zbornici obravnava, pri kateri bodo poganski senatorji zahtevali, naj se boginji Zmagi spet postavi oltar. Malikovski svečeniki ljudstvo ščujejo, podkupujejo, podpihujejo, naj terja od Teodozija, da zahtevi ustreže.

Valent. In če se cesar uda? —

Prob. Ne bo se udal. Namestnik Kristusov, vladika Siricij, je že izrekel svoje mnenje, vsa Cerkev bo jutri klečala v prošnjah do živega Boga, in zato imam zaupanje, da bo jutri moja beseda blagoslovljena. Ko senat sproži vprašanje o malikovavskem oltarju, se jaz vzdignem z nasprotnim predlogom: poganstvo naj se po vsej državi prepové, in naredi konec zmotam poganskim. O Valent, kolika sreča! Sv. Peter je malikom omajal tla, in mi jih bomo videli portre v prah! Zmagal bo Jezus iz Nazareta!

Valent. Izvrstno! — Če bi se poskušal kok upor, moje čete bodo pripravljene. (*Vstane.*) Pozno je že. Moram v palačo k svojim vojakom. Bog vam podeli zmago! Cecilij, ali me hočeš spremljati do vrat?

Prob. Bog te varuj!

Valent. Na svidenje! (*Dá mu roko in odide s Cecilijem.*)

Osmi prizor.

Prob in pozneje Numida.

Prob. (*Vstane ter gleda za Valentom.*) Sredi bojnega hrupa si je ohranil čisto srce! (*Sredi odra.*) Draga sestra! To bi bil zate dan tolažbe! — Sedaj je čas, da grem s senatom vred cesarju naproti.

Numida. (*Obotavljajoč se vstopi.*) Moj Gospod! Hotel si govoriti z menoj.

Prob. (*Resno.*) Vem. Prepovedal sem ti bil govoriti z mojim sinom, a ti si se celò upal

nazore vcepljati mu v srce, ki se ne spodobijo senatorjevemu sinu, kaj še-le kristijanu!

Numida. Cecilij me je vpraševal, moral sem mu odgovarjati.

Prob. Prazen izgovor! Ti veš, kaj je moja volja, in to ti je dosti — — In ta knjiga?

Numida. (*Nedolžno:*) Jaz nisem pismouk. (*Zase:*) Presneti otrok! (*Preklicani otrok!*)

Prob. Kdo je bil v njegovi sobi?

Numida. (*Zmaje z rameni:*) Jaz nisem hišnik njegov! Kako bi vedel?

Prob. Naj bo za sedaj . . . A zapomni si: Le še enkrat naj te dobim, da govoriš z mojim sinom, dam te zaradi upornosti v mline pod zemljo. Razumeš? — (*Kliče proti vratom obrnjen:*) Itálik! (*Slednji prinese togo; Prob se obleče.*)

Numida. (*Pade na koleni:*) Odpusti, milostni gospod!

Prob. Dà, dà! V mline pod zemljo; le spominjaj se tega, kar sem ti zažugal. (*Odide z Itálikom skozi desna vrata.*)

Deveti prizor.

Numida sam.

Numida. (*Na kolenih, dokler Prob ne odide; potem poskoči in se zaničljivo zasmeye.*) Jaz, Númida, da bi moral v mline pod zemljo!? (*Ježno*) Da bi tam zaprt umiral lakote in slabosti ter bičan do krvi? Pri bradi Jupitrovi! Kesal se bodeš, stavec, da si žugal Numidi! Toda, saj tega ne bo storil, še nikomur ni skrivil lasú.

Svari, opominja. vpije, pa se da omečiti zopet z eno solzo. Porečem mu: Najljubeznivejši gospod! (*Drži se na jok.*) — — — Hahaha! (*Vrže se na kolena.*) Hudo potrta, da sem te razž hihhi! objemljem tvoja sveta kolena huhuhu! in mehkega srca me vzdigne od tal Hahaha! (*Grdo se smejoč.*) Afrikanec se zna potuhniti, hliniti, jokati — pa tudi sukati meč. (*Vzame izpod obleke meč ter vihti, kakor bi hotel koga prebosti.*) Le (*srčan*) neustrašen Numida! (*Začuje se tromba in klici: slava!*) Ahà! Slovesen vhod cesarjev se je pričel. (*Skrije meč ter gleda skozi okno [ali vrata] proti trgu.*) Kaj se oni mož tako rije skozi množico! Semkaj gre gotovo je Saturnij. (*Umakne se na sredo odra; kratek molk.*)

Deseti prizor.

Saturnij in Numida.

Saturnij. Númida, si mar sam? (*Ponudi mu mošnjo.*) Tu imaš, dvajset sestercijev, pa jih moraš zaslužiti. Rekel sem ti, da se Cecilij mora čutiti Rimljana in ne Galilejca! Mlad je še; prilizuj se mu, varaj ga in vse poskusi, da mu vtepeš v glavo druge misli. Če se vedno dá voditi svojemu strogemu očetu, brezvspešen bo ves naš trud.

Numida. Vse sem že poskusil, vse nič ne izda. A če me gospod zasači, kdo bo kazal glavo? kdo bode držal palico? A?

Saturnij. (*Zaničevaje.*) In tebi se še sline cedé po mojem zlatu? Prepozno se mi odpirajo oči, da si trepetljika, plašljivec, strahopetec!

Numida. Ali si me prišel samo zmerjat?

Saturnij. O ne! Če bi hotel biti pameten, imam ti nekaj boljšega povedati. Kakor ti je znano, hočemo mi na trgu postaviti žrtvenik boginji Zmagi. Prob, tvoj gospod, se bode temu ustavljal, in Teodozij ga bode poslušal.

Numida. (*Se zasmeje.*) Kaj meni to praviš? Mar so meni vaši bogovi! (*Tromba se začuje; oba gresta k oknu [ali vratom] proti trgu.*) Spremostvo cesarjevo! (*Radostni klici; petje vojakov:*)

Pevci zunaj: Podiral sovraga tvoj ostri je meč,
Odbijal vrste neštevilne;
Slava, naš cesar Teodozij,
Slava, naš car!

Saturnij. (*Gleda sprevod.*) Kolika množica! Kolika navdušenost! — — — Voz cesarjev! — — — čete! (*Strastno.*) In mi smo pahnjeni iz tega veličja, kjer smo bili nekdanj ponos! Mogočni bogovi, kaznujte brezbožnega cesarja. (*Vzame Nýmido pod pazduho ter ga vede na sprednji del odra.*) Nýmida, ali si ti mož, da bi občutil mojo jezo ter jo maščeval?

Numida. Če le dobro plačate. Zakaj ne?

Saturnij. Ali me ne boš izdal?

Numida. Ti si kaj pameten. Meni gre za glavo kakor tebi, če pride na dan najina poštenost.

Saturnij. (*Strastno.*) Prob je naš najhujši sovražnik, kesati se mora svoje predrznosti. Ali ljubiš svojega gospoda?

Numida. Jaz? Kakor trn v peti. Koliko sužnikov je že oprostil, le mene še ne!

Saturnij. Torej hrepeniš po prostosti? Kaj, ko bi ti jo podelil jaz? In po vrhu še lepih denarcev?

Numida. Pri vseh tvojih bogovih! Jaz prost! Numida prost. Huu!

Saturnij. Da, prost in vrhutega sam posestnik sužnikov! Toda zastonj ti ne pridobim nič, prav nič!

Numida. Vse, vse storim. Svoje življenje zastavim.

Saturnij. In če zahtevam, da mi izdaš sina Probovega?

Numida. Saj pravim: vse, vse rad storim; le povej, kako in kdaj?

Saturnij. Bodi torej pripravljen! (*Skriy-nostno.*) Nocoj v mraku se bodeva videla na trgu nasproti Jupitrovemu svetišču. (*Odhaja, pa se še enkrat obrne.*) Numida! Jezik za zobmi! Bogastvo! prostost! (*Odide.*)

Jednajsti prizor.

Numida sam.

Numida. Bogastvo! Prostost! Ogenj radošti mi gori po žilah! Numida, išče te sreča! Le srčán, pa zvít! Konec bo žalostnim dnem robovanja! Bogastvo! Prostost! (*Zastor pade.*)

Drugo dejanje.

(Dvorana tik hrama Jupitrovega.)

Prvi prizor.

(Oder prazen, iz dalje se čujejo žalostinke poganskih duhovnikov):

Sveti bogovi	Orožje zlomite
Na Kapitolu!	Brezbožnemu kralju!
Strele mečite	Morite, zatrite
V mesto hudobno!	Hudobneže vse!

(Po petju pridejo poganski svečeniki [5—9] iz Jupitrovega hrama ter se razpostavijo v dve vrsti ob obeh straneh.)

Drugi prizor.

Saturnij, Olimpij in duhovniki.

Saturnij. (*Kot predsednik stopi na sredo.*) Pogubonosna noč! Š koliko skrbnostjo se je vršil obred žrtvovanja . . . vendar se je razlila kri! In kaj pomeni grozna prikazen, ki nas je pretresla pri darovanju? še se zgražam pri spominu na njeno žalno postavo, še mi zveni po ušesih njen grozni krik: Zadnja ura bije!

Vsi. (*Tiho in zamolklo.*) Gorje nam!

Saturnij. Torej naj ugasne vaša in moja slava! Veliki Julijan je bil naš prijatelj, naši sovražniki so bili njegovi sovražniki, jaz, Jupitrov služabnik, sem bil strah in trepet Galilejcem; bič, ječa in gromada je bil moj od-

govor na najmanjšo razžalitev. Podiral sem cerkve, požigal domove, moril privrženca križanega Galilejca po dnevi in po noči! Globoko v zemljo jih je dosegla moja jeza, ostro kaznoval moj srd. Konstantinovo delo je bilo pri koncu, Galilejec že zmagan! In mi smo v časti in slavi med množico naroda povzdignili zopet stare bogove, in zopet so prisegali pri njih rimski senatorji.

Olimpij. Veseli spomini! A ta slava je trpela kratko.

Saturnij. Res, trpela je prekratko! Padel je Julijan in ž njim že drugič žrtvenik boginje Zmage! Gracijan nam je ugrabil premoženje in odtegnil pravice . . . in sedaj! . . . sedaj! . . . o mučilne misli! Teodozij je podrl v vzhodni državi vsa naša svetišča, izdal kristijanom naše bogove in skrivnosti, da se nam posmehujejo. Naših prošenj ne sliši, in le sam Jupiter ve, kaka usoda nas še čaka. Ko bi bil zmagal Máksim, napočila bi nam zopet zarja rešitve, a vsa nada je splavala po vodi! O grozna usoda!

Olimpij. Ali smo tako pri koncu? Podkupimo revno prebivavstvo, da se uprè. To je še malokdaj spodletelo.

Saturnij. Ne pomaga dosti! Vojaki so vsi za cesarja navdušeni. (*Bolj tiho.*) A drugo misel so mi dali bogovi; odvedimo sina Probovega in stavimo potem očetu pogoj: žrtvenik naj se boginji zopet postavi in naj se nam vrne premoženje, ali pa se maščujemo nad njegovim sinom. Ali mi prisežete, da boste molčali?

Vsi. Prisežemo!

Saturnij. Prisežete, da mi bodete pomagali zatreti spomin na Galilejca?

Vsi. Prisežemo! Smrt kristjanom!

Saturnij. Da, smrt vsem izdajicam! — Mrači se že. Na delo tovariši! (*Proti duhovnikom na desni.*) Vi se razkropite po okolici, širite uporne glasove, nabijajte na palače krščanskih patricijev žugajoče napise. (*Svečeniki na desni odidejo; proti levim.*) Vi pa pojdite v stanovanja, kjer je še kaj nam zvestega ljudstva, zabičujte mu, da je država izgubljena, če se boginji ne postavi žrtvenik, razmečite zadnji denar med množico, da se jutri v velikem številu in z velikim hrupom zbere pred zbornico. (*Odidejo vsi razven Olimpija.*) Ti, Olimpij, si ravno kar iz Azije prišel, po Rimu te torej še ne poznajo, vzemi senatorski plašč, idi k sinu Probovemu in povabi ga v očetovem imenu tra cesarski dvor; tu imaš vabilni listek, kakoršne je Teodozij pošiljal senatorjem. (*Mu da pergamenten list.*) Dal ga mi je tajnik njegov, ki še z nami drži. Idi sedaj! Za malo trenotij izveš, kdaj, in kako se boš lotil dela. (*Odide Olimpij.*) (*Saturnij zase proti gledavcem v dvomu.*) Ali bom zmagal? Bogovi, podpirajte me, za vas se trudim.

Tretji prizor.

Metran in Saturnij.

Metran. (*Previdno stopa.*) Sem li prišel prav?

Saturnij. Prav, stopi bliže! Ali še veš, da se je vselej pomnožilo tvoje zlato, kadar si mi posodil svojo roko, da sem ž njo zadel svoje sovražnike?

Metran. Čemu to vprašanje? Ti mar nisem zvest? Moji sužniki so ti vedno pri roki? — Pa kako, da si tako razburjen?

Saturnij. Tresem se, ko pomislim na jutrajšno obravnavo v zbornici! Kristijani povsod zmagujejo, naša svetišča pa so zapuščena, in naši bogovi so pozabljeni.

Metran. E, kaj za-to? En žrtvenik več ali manj! In vsi bogovi tudi niso še zapuščeni, moj bog je denar, tega še časté dovolj.

Saturnij. (*Resno.*) Človek! Če se ne bojiš jeze bogov in srda Jupitrovega, pomisli, da bodo prenehali darovi ljudstva, in če nas država ne bode podpirala več z zlatom, morali bomo iskati sramotne pomoči pri patricijih.

Metran. A tako?! Sedaj razumem. Stvar je resna. (*Zase.*) Potem mi Saturnij nebo več dajal tako lepih zaslužkov?! (*Saturniju.*) Kaj torej početi?

Saturnij. Nekaj drznega poskusim, in ti mi lahko pomoreš.

Metran. Jaz? (*Pomišljuje*) Pa bo kaj za-sluzka?

Saturnij. Sto tisoč sestercijev.

Metran. (*Vesel.*) To je nekaj. A kaj mi je storiti?

Saturnij. (*Počasi, nepremično vanj zroč.*) Za nekaj ur mi skrij Probovega sina v svoje mline

pod zemljo. Olimprij ti ga privede na trg, in tvoji sužniki naj se ga polasté.

Metran. (*Odmazuje hinavsko.*) Ne bo dobra moka iz tega žita. Vidiš Saturnij, če se izve, da so ga uropali moji možje, potem je meni odbrenkalo.

Saturnij. Nič se ne boj! Svoje ljudij že sam lahko v kraj spraviš, drugih pa ni, da bi vedeli. Edini Numida bi nam kdaj delal preglavice, toda obljubil sem mu toliko bogastva, da se ga nam ni treba bati, predno prejme svoje plačilo; po plačilo pa ga pošljem k tebi in ti že veš, kako se mu usta zamaše na večno.

Metran. Velja! (*Udari veselo v roko, a v trenotku se zopet nezadovoljnega hlini.*) Vendar — premalo je to — sto tisoč sestercijev. Pomisli, če hočem biti varen pred izdajstvom, moji sužniki iz mlinov ne smejo nikoli ven, in moji hišni sužniki nikdar noter. Če hočem dečka uropati, treba mi je najmanj dveh zanesljivih mož in potem moram skrbeti, da nebosta nikoli več trave tlačila. Dva sužnika me staneta že dva tisoč sestercijev. Premalo torej, premalo, sto tisoč sestercijev je premalo, sto in dvajset tisoč sestercijev mi daj!

Saturnij. (*Ježno grize ustna.*) Naj bo. Sto in dvajset tisoč.

Metran. In kdaj jih dobom?

Saturnij. Kadar bo deček v tvojih rokah.

Metran. Prav! Zanesi se name! — — Vendar — — spodobi se — (*nastavi roko*)... treba je

Saturnij. Kaáj? (*nepremično ga žroč*) ali se ne zaneseš?

Metran. Zanesem se že, na poštenega človeka, kakor si ti, zmerom; a navada je — — kar se tiče kupčij in pogodeb — —

Saturnij. (*Zase.*) Stari stiskavec! (*Glasno.*) Tu imaš! (*Dá mu mošnjo, ki jo Metran vtakne v prsni žep.*) Sedaj pa hitimo, mudi se! (*Odide, Metran za njim.*)

Metran. (*Obrne se pri vratih proti gledavcem ter veselja mane roke.*) Dober zaslužek! Prav dober zaslužek! Izvrsten zaslužek! (*Odide.*)

(Če se prizorišče spremeni, zastor pade; a za silo lahko ostane ravno isto prizorišče).

Četrty prizor.

(Drugo prizorišče: Forum, Jupitrov hram, dva sužnika vstopita s svetiljkama ter ostaneta zadaj. Za njima prideta Prob in Valent ter stopita na sredo).

Prob, Valent, pozneje Italik.

Valent. (*Vstopajoč.*) Kaj ne, stric, to je Jupitrov hram?

Prob. Dà, kraj gnjusobe in hudobij. Slišal si včera, kaj so našli v kletih pod podrtimi hramovi v vzhodnem cesarstvu; ostanki človeških žrtev, zaklanih pri ponočnem malikovanju.

Valent. V Rimu so take stvari pač nemogoče.

Prob. Tudi jaz ne bi verjel, toda vzbuja se mi opravičen sum. Tu pa tam izgine otrok,

o katerem ne izve živa duša ničesar več, čeprav si gosposka prizadeva, da bi se pojasnila njegova usoda. Mesec dni je, odkar je nekdo mojih prijateljev videl tu pred Jupitrovim hramom o polnoči, kako so štirje možje tiho korakali z nosilnico, na kateri je ležala velika vreča . . .

Valent. (*Hitro seže v mes*) Nesli so najbrž kadila ali pa moke.

Prob. Ne. Moj prijatelj je opazil, da se je vreča zgibala, in zdelo se mu je tudi, da je čul zamolklo ječanje in stokanje. Vidiš torej, ne slutim zamán.

Valent. To bi bilo pregrozno!

Prob. Resnično pa vendar. Razodel sem svojo slutnjo cesarju. Oblastnija mora nocoj preiskati vse kote po poganskih hramovih, in jaz se lahko sklicujem jutri v svojem govoru na ta dokaz pred vsem narodom. Upam, da bom imel dovolj zgovornosti. Jutri bo dan, vreden, da se ga spominjata nebo in zemlja. Glej, Valent, oni steber! Pred tristo leti je dal Neron nanj nabiti prvi ukaz zoper kristijane. Koliko krvi je od takrat preteklo za Kristusovo ime! In jutri se bo bral na ravno onem stebru odlok, da je edino-le krščanska vera dopuščena v državi. Zdi se mi, da milijoni mučenikov vstajajo iz grobov z zmagovalnimi palmami in venci, radujoč se zmage, za katero so trpeli, in ki jo vidijo dosežno v naših dneh.

Valent. Srečni mi, ki jo doživimo.

Prob. Idiva sedaj, cesar me že čaka v zbornici. On je trdno sklenil zatreti malikovavstvo; le v tem še omahuje, kako in kdaj bi se lotil, toda jaz ga pregovorim. (*Hoče oditi, pa se nenadoma zopet ustavi.*) Kdaj te straža nadomesti?

Valent. Jutri, ob zori.

Prob. Ali bi hotel iti potem k mojemu Cecijiju? Jaz pridem še le pozno domov, komaj pred tretjo uro. Čudno mi je bilo danes pri srcu, ko sem se od njega ločil. Ko bi bil ti pri njem, bil bi jaz mirnejši.

Valent. Tvoja želja mi je zapoved, rad preživim nekaj ur pri Ceciliju.

Prob. Hvala, sin moj. (*Mu stisne roko.*) — Zmračilo se je! — (*Sužnikoma da znamenje z roko.*) Na Palatin! (*Sužnika gresta pred Probom; ta stori par korakov in zakliče odhajajočemu Valentu kažoč Jupitrov hram.*) Valent! Predno jutri solnce ugasne, bodo vdolbene na tem zidovju vzvišene besede: Križ je zmagal! (*Vsi odidejo.*)

Peti prizor.

Metran, Saturnij, pozneje Askani, ki ostane zadaj.

Metran. (*Pride prvi.*) Nikogar? . . . Cesta je prazna! (*Za njim pride Saturnij, in oba stopita na prednjidel odra.*) Zvita buča si, Saturnij. Kar si si izmislil, ni izrodek slabih možgan.

Saturnij. Teci, da ne bo prepozno!

Metran Saj tečem, jaz že tečem (*steče par korakov pa se hitro vrne*) — — pa vendar

— — če se prav pomisli — — saj razumeš sto in dvajset tisoč sestercijev je premalo! Za toliko nevarnost, ki si jo nakopljem na glavo, je trikrat premalo.

Saturnij. (*Ježen.*) Bodi zadovoljen in idi; še to je preveč.

Metran. Oprosti! Saj veš — — zdi se mi, da se ne pogodiva. Lahko noč! (*Hoče oditi.*)

Saturnij. (*Strastno.*) Oderuh! koliko pa češ?!

Metran. Ne jézi se! — — kaj bom mnogo besedičil — — drugo ti odpustim, dvesto tisoč sestercijev najmanj.

Saturnij. (*V skrbeh*) Sedaj ni časa, da bi se ž njim prepiral (*Glasno.*) Imej jih! pa teci sedaj, da mi privedeš zanesljivih ljudij!

Metran. Dà, že tečem (*mencà z nogami, kakor bi tekel*). Le denar pripravi! (*Hoče oditi, pa ravno stopi njegov sluga Askanij.*) Ahà, moj oskrbnik je tukaj! Askanij ostani pri Saturniju, če te kaj potrebuje (*Odhaja, si mane roke ter govori proti gledavcem*) Lep zaslužek! Krasen zaslužek! Zlat zaslužek!

Šesti prizor.

Saturnij in Askanij.

Saturnij. Dvestotisoč sestercijev! Lep denar, a naj bo! Prob, ošabni Prob! Tvoje solze in tvoja kri mi bo vse namestila. Izvedel boš, kako se maščujem jaz! Jaz, Jupitrov svečenik! — — Askanij, še sedaj ni Númide?

Aksanij. Ne še. Pa mi je obljubil, da pride gotovo.

Saturnij. Čudno; morda mi ne more ustreči? . . . Če je pa Prob kaj slišil in sina vzel seboj! Čas poteka . . . Askanij, poglej na ono stran!

Askanij. (*Gre na desno stran in govori na glas.*) Tiho vse . . . kakor v grobu! — — — Tema, da bi jo kar v vreče nagrabil, in dal v mlin — — — Nekdo gre — — — poje — — — morda je on — — — dà, je žé — — — Numida je! (*Pride nazaj k Saturniju.*)

Sedmi prizor.

Numida in prejšnja dva.

Numida. (*Pripoje počasi.*)

Vinček moj, tebe nikdar ne pustim;
Nikdar, nikdar, nikdar itd . . .

Saturnij. (*Prestrašen zase.*) Pijan je! (*Nejevoljno.*) Zakaj te ni tako dolgo?!

Numida. (*Dobre volje.*) E, no! Srečal sem nekaj znancev — — — dobrih znancev — — — vinskih bratcev; veš, Saturnij, kaj so vinski bratci? Povabili so me seboj v pivnico, da bi jim izpraznil pomagat (*nalašč zmedeno*) nekaj vrčev. Vidiš, Saturnij! Nisem mogel drugače . . . nikdar . . . za žive in mrtve, nisem mogel drugače, . . . ker sem se bil zaklel, da

takih vabil ne bom nikoli odbijal. Ali ni to pošteno? kaj?

Saturnij. Pošteno je natrkan. O budalo, prihodnost Rima se odločuje, meni bi lahko pomagal — pa gre pamet zapijati. O Bogovi, pomagajte mi! (*Numidi resno.*) Kako je v hiši tvojega gospoda?

Numida. Prav prijetno. Zatekel sem se v klet, vinsko klet. Škoda, da ni bilo tebe zraven, da bi videl, videl... kaj bi videl?... e kaj vem! Saturnij, poslušaj, kaj ti povem: če vino ni slabo, je dobro vino. Kako dobro vino ima moj gospod!

Saturnij. Molči o vinu, pa povej, če je kdo doma.

Numida. Doma? Doma? — Nikogar, zato pa sem šel — — — v klet.

Saturnij. (*Strahoma.*) Nikogar? tudi Cecilija ni?

Numida. (*Zase.*) Kako dobro vino ima moj gospod! (*Saturniju:*) O to pa, to! To pa to! Cecilij je doma, sam doma, prav sam doma. Le en sluga, njegov sluga, stoji pred vrati; drugi so šli v mesto razsvetljevat ogledavanje... ne, ampak ogledovat razsvetljavao. E, vino mojega gospoda, je vino!

Saturnij. Hvala vam, bogovi! O srečna ura! (*Numidi da možnjo zlata.*) To zlato je tvoje, za prvo silo. Ostalo dobiš drugikrat. — Askanij, čakaj me tukaj! Metran naj skrije svoje ljudi in pride v moje stanovanje. (*Odide.*)

Numida. (*Premetuje zlato, da žveni.*) Numida, srečni Numida! Pojdimo nazaj k vinskim bratcem. (*Odide in zapoje:*) . . .

Vinček moj, tebe ne pustim nikdar, nikdar . . . itd.

Osmi prizor.

Metran, Askanij in dva sužnika.

Metran. (*Askaniju:*) Še ni čas?

Askanij. Potrpi še nekoliko. Kje imaš sužnika?

Metran. (*Se obrne do dveh sužnikov:*) Pridite sem! Neki mož privede todi malega dečka; že vesta, kaj vama je storiti; dotlej se pa skrijta. (*Skrijeta se za žid; Askaniju:*) Ali ti ni Saturnij naročil ničesar?

Askanij. Rekel je, da pridi v njegovo stanovanje

Metran. Idiva torej, ti greš z menoj. (*Gresta, pa se na koncu odra ustavita.*) Čuj, — — — koraki! — — — luč! to je nočna straža! Skrijva se! (*Skrijeta se na prednjem delu odra. — Straža gre molče črez oder z desne proti levi: Naprej sužnik s svetiljko, za njim stotnik, nato štirje vojaki. Ko odidejo, se varno prikažeta spet Askanij in Metran.*)

Metran. Je že odšla?

Askanij. Malo še potrpi — — — sedaj je na cesti — — — Sedaj pa lé!

Metran. (*Stopi iz skrivališča:*) K Saturniju!

Deveti prizor.

Cecilij in Olimpij.

Cecilij. Nocoj bo krasna slovesnost pri cesarju ne?

Olimpij. Izborna! — — — Kje neki so moji služabniki? Na tem-le mestu sem jih bil pustil z nosilnico — — — Mordà — — — čakaj malo, da pogledam (*Oddalji se in tleskne z rokama. Skrita sužnika skočita k dečku, ki ga jima Olimpij kaže s prstom; Cecilij zakriči, a zamašita mu usta ter ga odvlečeta; Olimpij izgine odide.*)

Deseti prizor.

(*Kratek molk; prejšna straža prihiti z leve strani; stotnik se ozira v mer, kamor je ubežal Olimpij.*)

Otroški klic! — — — (*Nekdo beži v to stran;*) za menoj! (*Tekó.*)

(*Zastor pade.*)

Tretje dejanje.

Prizorišče kakor v prvem dejanju.

Prvi prizor.

Numida sam (trezen).

Numida. Vse je narobe po palači. Po vseh kotih sužniki stikajo za Cecilijem. Izvrstno smo ukrenili. Da, Saturnij je zvita glava, kedar se poteguje za svoje bogove, ali pravzaprav za svojo čast. Da bi mu bilo res kaj ležeče na tem, ali je Jupiter gospodar ali Galilejec, tega ne verjamem. Če bi jaz moral izbirati, jaz bi se ž rajši odločil za to vero, kakor je imata Prob in Cecilij . . . samo . . . prehuda je: krasti se ne sme . . . lagati ne . . . še celo sladkega vina bi se moral braniti. Zato rajši ne verujem nič. (*Kratek molk.*) In kaj, ko bi se izvedelo, da je Cecilij uropan po moji krivdi? E, naj se lè! Mar mi je! Metran mi našteje denarja, kakor mi je obljubil Saturnij, in potegnem jo čez morje . . . Najbolje bo kar precej popihati. (*Pomišljujoč:*) S praznimi rokami bežati? . . . Tam v skrinjici je denar. Ali bi ne mogel . . .? Nihče ne vidi. Nič se bati, Numida! (*Gre in vzame mošnjo, ter jo dene v nedrije.*) Skrijmo! (*Ozira se okrog.*) Nihče me ni videl — Če se pa izvé! — Numida, konec bo tvoje igre. Há! (*Potegne meč ter ga ogleduje.*) — Nekdo prihaja. (*Skrije meč.*) — Italik je. Ej, (*Stiska pesti*) ko bi ga mogel zadaviti tega vohuna! — Pa potajimo se malo!

Gorjé ti, Numida, če se izvél! (*Sede na nízek stol ter si z rokama pokrije obraz tako, da sta komolca oprta na koleni; ihti tiho:*) Revček Cecilij! Ubožec! O moj Cecilij, ko bi te še enkrat videl!

Drugi prizor.

Numida, Italik.

Italik. (*Vstopi ter ga opazuje, zase:*) Ali res joka, ali se hlini? (*Glasno.*) Numida! kaj počenjaš tu?

Numida. (*Na jok.*) Truden sem samega tekanja. Letel sem že na vse strani, da bi kaj izvedel o Ceciliju.

Italik. Kdo bi si bil mislil! Po toliki slavnosti tolika žalost!

Numida. Ta izprememba! To je prehudo! (*Obriše si oči.*) In gospod?

Italik. Žalosti je ves trd; še jokati ne more. Preteklo noč niti počival ni. Zaprl se je bil v Cecilijevo sobo ter vso noč prečul v molitvi. Jaz sem stražil pri vratih ter slišal globoke vzdihne iz težkih prsi.

Numida. Ubogi gospod! (*Obriše si zopet oči; zase:*) Moram se vendar prepričati, če se že kaj vé! (*Glasno.*) Pa se ni izvedelo prav nič?

Italik. Prav nič. Le vratar vé toliko povedati, da se je Cecilij z nekim tujim gospodom oddaljil proti trgu. Ti bi moral kaj vedeti? Vsak večer zahajaš na trg v pivnico.

Numida. (*Zase*) Ahá! Numida pazi! (*Glasno.*) Na svojo nesrečo res le preveč zahajam tja, a

oni večer izjemoma nisem bil; Sem bil šel rajši v Lateransko baziliko gledat cesarja, ki je odhajal s svojim spremstvom od vladike Siri-cija. (*Zase:*) Sreča zame, da imam dober spomin, ta zvita kača me vpraša že tretjič.

Italik. In kaj misliš ti o tem ropu?

Numida. (*Iz kraja nekoliko v zadregi.*) Jaz mislim (*vrne se zopet na prejšnji stol.*) — mislim — — ubogi Cecilij! Ubogi oče! Ko bi bilo v moji moči, rešiti sina in potolažiti očeta, dal bi tudi svojo kri.

Italik. Ti naj mar verjamem, da resnico govoriš? Nikoli nisi kazal ljubezni do te plemenite rodovine.

Numida. (*Hud:*) Le tiho! Če si tudi ti prost, jaz pa sužnik, vendar se tako žaliti ne dam. Afrikanec sem in črne kože, to je res, a moje srce čuti ko tvoje! — — Revček Cecilij! Kako mi je bil ljub! In gospod me je zmerjal, kadar me je dobil pri njem. O, ko bi bil jaz doma oni večer! Srce mi hoče počiti, kedar na to mislim. (*Z obema rokama pokrije obraz.*)

Italik, (*ki se je pri zadnjih besedah obrnil proti sobi Probovi, mu besedo prestriže:*) Tiho! Gospod pride. (*Umakne se na stran.*)

Numida. Ubogi gospod! (*Misleč, da ga Italik ne vidi, poskoči s svojega sedeža:*) Numida, pazi! (*Odide.*)

Italik. (*Stopi na sredo odra, gleda za odhajajočim ter na levo odmajuje:*) Hinavec je gotovo, če je po vrhu še lopovski hudodelec, že pride na dan.

Tretji prizor.

Prob in Italik.

(Prob vstopi zamišljen in sede na kurulni stol; Italik se mu prikloni in ostane na svojem mestu.)

Prob. Italik, pridi sem! (*Ide.*) Reci mi, ali bi me mogla zadeti hujša nesreča! Cecilij, dragi moj Cecilij! kje si?! — — Ta negotovost mi je mučnejša od smrti same. Oj, oni pač ni bil oče, ki tako strašno trpinči moje srce! — — In kdo bi bil? (*Premišljuje.* —) Italik, nisi ničesar izvedel?

Italik. Kar sem ti že povedal. Neki bogato oblečen gospod resnega obličja je prišel po Cecilija, češ, da sta ponj poslala ti in cesar. Tvoj sin je ves vesel odšel s tujim gospodom. Tako je povedal njegov sluga.

Prob. Zakaj vendar ni nihče vprašal, če ima tujec moj podpis?! Ali da bi ga bil vsaj kateri sluga spremljal! To terja previdnost.

Italik. Nihče ni mogel kaj hudega slutiti; tujec je pokazal vstopnico v cesarsko palačo, kakršno je Teodozij pošiljal le senatorjem. Pa vendar — vratar je res hotel, da bi nekateri služabniki spremljali Cecilija, a reklo se mu je, da cesarjevi sluge že čakajo zunaj z nosilnico.

Prob. O strašno naključje! Se je mar vse zarotilo zoper mene? — Valenta še ni nazaj?

Italik. Ne še. — Gospod oprosti mojo drznost; ali te kdo sovraži?

Prob. Še nikoli nisem koga razžalil védoma. Vendar mi je v dolgih urah pretekle

noči vstajala grozna slutnja. — — Ko bi paganski svečeniki — — v Rimu je cesar. Ne, — nisem izgubil še vsega upanja. (*Kratek molk.*) Italik, reci vratarju, da nobenega sužnika ne izpusti iz palače brez moje vednosti. Zaslišati jih hočem še enkrat. Idi! (*Italik odide*)

Četrty prizor.

Prob sam.

Prob. Kako hudo me je zadel udarec! Cecilij, ali še živiš? Neki notranji glas mi pravi, da. — (*Hudo vznemirjen:*) In vendar, strašna misel! Prišla mi je v glavo in več se je znebiti ne morem. (*Odločno*) Ne, nikakor ne! To se ne sme zgoditi! — — (*Počasi in polahko, pa vedno bolj strastno:*) Ko bi ga vlekli kdaj na oni kraj — — na oni strašni kraj — — tja pred ostudne malike — — zvezanega! Ko bi zaslepljeni svečenik stegnil roko, in zarinil nož — — — pusti ga! (*Z rokami sune, kakor bi hotel braniti sina in se zgrudi na stol.*)

Peti prizor.

Italik in Prob.

Italik. (*Z zapečatenim pergamentnim listom.*) Gospod! Neki neznanec mi je izročil to pisanje.

Prob. Kaj bo neki? (*Odpre in ogleduje..*) Brez podpisa. (*Bere glasno:*) „Svojega sina ne boš videl nikdar več, ako v zbornici ne govoriš za to, da bi se v Rimu zopet postavil žrtvenik

boginji Zmagi, ter da bi država podpirala poganške svečenike kakor preje. Ako o tem pismu črhneš (zineš) le besedico, mora umreti tvoj sin Cecilij!“ — O Bog! kdo ti je dal ta list?

Italik. Rekel sem, neki neznanec.

Prob. Drugega nisi izvedel nič? Ali je bil plemenitnik? — prostak? — kako je govoril?

Italik. Plemenitnik vsaj ni bil; govoril pa je, kakor bi bil iz Azije. (*Zase:*) Zopet nesreča! (*Odide.*)

Prob. Grozna terjatev! — Morda se mi samo sanja? (*Pogleda zopet in bere:*) „Svojega sina ne boš videl nikdar več . . .“ To niso sanje, grozna resnica je! Dà, k cesarju pojdem, in ne uideš mi hudobnež! (*Bere zopet:*) „Če o tem pismu črhniš le besedico, umreti mora tvoj sin Cecilij.“ (*List mu pade iz rok in zgrudi se na stol.*) Torej moram sam umoriti lastnega sina?! O nesrečnega očeta, ki mora žrtvovati lastno kri, da spolni svojo dolžnost. Bog, veliko terjaš! Moj Bog! moj Bog! (*Nasloni se na mizo in si z rokama pokrije obraz.*)

Sesti prizor.

Valent, Prob, Italik, Numida.

Italik. (*Naznani prihod Valentov.*) Tribun Valent!

Valent. (*Vstopajoč.*) Dragi stric! (*Hiti k njemu. Italik se prikloni Probu in Valentu ter odide.*)

Prob. (*Pokaže list na tleh.*) Vzemi in beri!

Valent. (*Vzame in bere.*) Sramota! In v Rimu se to godi! Ne obupaj, stric; iztrgali jim ga bomo iz krutih rok! Sedaj vsaj vemo, kje je! (*Pogleda še enkrat list.*) Poglej le-te poteze; kako lepe in pravilne so! Nihče drug ni pisal tega, kakor svečeniki Jupitrovi. Poderimo vse hramove poganskih bogov, vklenimo njihove služabnike od najvišjega svečenika do čuvaja vratarja, in Cecilija najdemo.

Prob. Tudi jaz sem tvojih misli, toda — ko bi vendarle ne bili svečeniki? — ko bi bil to nam naredil kak plemenitnik ali senator, ki še budali za svoje stare slepe bogove!

Valent. Nikakor ne. Saj poznaš slabo pisavo naših plemenitnikov; da bi svoje skrivnosti zaupavali kakemu lepopiscu, toliko nespametni niso.

Prob. Prav imaš. — In kaj so pokazale preiskave? — nič uspeha? Ali si govoril že s prétorjem in kvestorjem? (*Numida pogosto glavo vtakne skozi vrata in posluškuje.*)

Valent. Govoril! Pa izvedel nisem nič, razven, da je neki stotnik slišal ono noč na trgu pred Jupitrovim hramom otroški klic; tekel je tja in videl, kako je neki mož bežal; dohiteti ga ni mogel. — Vendar, jaz nekaj slutim.

Prob. (*Pozorno.*) Govori, govori!

Valent. (*Bolj tiho.*) Brez vednosti domačega človeka bi otrok ne mogel biti uropan. Jaz bi s preiskavo pričel v hiši. Ali je Numida zanesljiv?

Prob. Numida sicer še ni kristjan, a mislim, da je zvest; on je še najbolj potrj zavoljo izgube Cecilijeve.

Valent. To le potrjuje mojo slutnjo. Pred petimi leti, ko sem odhajal iz Rima, sem se vračal neki večer k svojim vojakom. Bilo je dné 13. svečana.

Prob. (*Živo in hitro.*) Dné 13. svečana mi je pobegnil sužnik Narzej.

Valent. Pri amfiteatru zaslišim neki prepir, in ko stopim bliže, vidim, da beži proti vašemu domu Numida. Kaj je imel opraviti na trgu o ponočni uri?! — — Še enkrat ti rečem: Numido primi!

Numida. (*Zase.*) Numida, zdaj ali nikoli! (*Zbeži.*)

Prob. Numida! Numida! (*Kratek molk.*) Numida!

Valent. Prav; le poklič ga in trdo ga drži! Čas je, da grem. (*Odide.*)

Sedmi prizor.

Prob sam.

Prob. Numida? Kaj sem Numidi storil, da bi me izdajal? Nehvaležnik! (*Čuje se krik v daljavi.*) Kako vpitje! — — morda prepir?

Osmi prizor.

Valent, Prob.

Valent. Numida je ubežal. Vratar mu je hotel braniti, a potegnil je meč in ušel.

Prob. (*Hudo vznemirjen.*) Ga mar pusté bežati? ne teče nobeden za njim?

Valent. Sužniki so ga šli lovit. Le upajmo, stric, le upajmo! (*V daljavi se čujejo kratki pretrgani glasovi trombe.*) Čuj, s Kapitola odmeva tromba! Ura je devet; čas je, da greš v senat, kjer boš govoril zoper predlog poganskih hujskačev.

Prob. To je trda poskušnja! Kak vihar divja v mojem srcu! Jutrišnjega dne sem se veselil, da prinese zmago meni in Cerkvi, a piti bom moral najgrenkejšo čašo.

Valent. Bog ti je dal poskušnjo, da pokažeš tem večo srčnost. Zate bije tisočero src pobožnih kristjanov, nate se ozirata nebo in zemlja, in pekel škriplje zavoljo tvojega imena; v zbornici te čaka cesar, senat, plemenitniki in nešteta množica; Bog bo varoval nedolžnega Cecilija.

Prob. Dobro govoriš! — Zavedam se, da sem kristjan in Rimljan, in vem, koliko dolžnost mi nalagata ti imeni. Če ne bom mogel govoriti srčno, vedi, da bom takrat v mislih gledal svojega otroka, ki se mi oklepa kolen in prosi, naj se usmilim njegovega mladega življenja. . . (*Odločno:*) Ne, ne! Ne bodem se tresel pred hudobijo malovrednežev. Govoril bodem in ostudni maliki bodo strti v prah pred nogami Zveličarjevimi. . . Molčite pomisleki, molči srce! Slavna je tvoja dolžnost, dolžnost, da pomorem kraljestvu svojega Odrešenika k zmagi. Ti, o Bog, skrbi za rešitev mojega Cecilija!

Zastor pade.

Četrto dejanje.

(Prizorišče: mlini pod zemljo; sliši se vrtenje mlin-
skih kamenov. Zadať na odru sužniki z vrečami obloženi;
paznik Askanij jih z bičem priganja. Odidejo. Mlinsko
vrtenje preneha.)

Prvi prizor.

Narzej sam.

Narzej. Kar geniti se ne morem več, moč
me zapušča! V petih letih, odkar sem tukaj,
je danes prvič žito pošlo, da so se mlini morali
ustaviti. — — Strašno je življenje tu notri;
mlinski kameni grmé, bič žvižga, verige rožljajo
in sužniki ječé ter stokajo, da poka človeku
srcé. Zaprti smo brez upanja, da bi še kdaj
gledali svetlo solnce, brez upanja, da bi še kdaj
videli zeleno pomlad, in slišali petje tičic po
logeh in dobravah. Dokler sem še bival v blagi
hiši Probovi, ljubljén kakor sin domač, o srečni
časi! — — Númida! Númida! (*Kratek molk.*)
Vender, Bog pozná moje trpljenje in povrne
mi v novi domovini, ki mi je nihče več ne
uropa! Srčnost, ubogi Narzej! Le trpi, saj bode
skoraj konec trpljenja.

Drugi prizor.

Metran, Askanij, Narzej.

Metran. Nazáj sužnik! (*Narzej se umakne
v kot; k Askaniju.*) Žito je torej pošló?

Askanij. Dà, gospod! A v malo urah ga zopet dobimo iz Egipta.

Metran. Delavcev imaš zadosti zmerom?

Askanij. Ne morem se pohvaliti. Pretor mi je poslal komaj petnajst kaznjencev; pomrlo jih je ta mesec štirideset; osmero jih je na smrt bolnih.

Metran. Za bolnike sem prinesel zdravila. (*Dá mu zavitek strupa.*) Kar pomešaj tega prahu med vino in ozdravljeni bodo. Škoda, da bi jedli kruh, ki si ga zaslužiti ne morejo več. Potem pa skrbi, da dobiš novih delavcev; kupoval jih ne bodem. Ali si pogledal v pivnico? (*Pokaže strop na desni strani.*) Ali se tla rada prožijo?

Askanij. Rada, gospod; kdor le z eno nogo stopi vanjo, zdrsne se mu noter; ne stane te niti vinarja.

Metran Prav; me veseli, da sam skrbiš. V Rimu je sedaj mnogo tujcev; zato si najmem godbo v pivnico, da tem več ljudi naloviš; glej, da posebno tujcev nabereš. Rimljanov-meščanov ne smemo loviti več; če jih someščani pogrešé, utegnejo kaj slutiti.

Askanij. Le prepusti meni vso skrb, saj sem že vajen.

Metran. Pa še nekaj! V sobi moje palače, tik vhoda v te podzemeljske prostore, dobiš nekega dečka. Privedi ga semkaj, a pazi, da ga kdo ne vidi. Imaš-li tu zanesljivega človeka?

Askanij. Oni sužnik, ki si ga ravno prej kregal, bi bil dober. Pravega imena mu ne vem, a zovejo ga vsi „Tihomir“ (Tacitus), zato, ker

vedno molči in pusti tovariše v miru. Tihomir je edini sužnik, ki ne stoka nikdar, in ki dela brez palice. (*Hudobno* :) Razume se pa, da mora ravno tako držati udarce, da palica ne pride iz navade.

Metran. (*Mu prikima v znamenje zadovoljstva.*) Pokličí ga!

Askanij. (*Gre za kulise na desno.*) Tihomir! Tihomir!

Narzej. (*Tihomir.*) Tukaj sem, gospod!

Metran. Askanij ti privede dečka, da ga tebi izroči v varstvo. Pazi, da mu ne poveš, kako se zove ta kraj. Vedi ga v kot in čuvaj, da se ti ne gane nikamor; če mu le besedico črhneš o tem, kje da je, moraš umreti pod šibami! Si razumel? (*Narzej se prikloni.*) Ti pa (*Askanijn*) v večo varnost zapri vse izhode.

Askanij. Tudi v pivnici? Pomisli, da bode nocoj dober lov.

Metran. Tam ne uide nobeden; visoko je dovolj. Ko bi se jih pa nabralo toliko, da bi siloma skušali ulomiti vrata, kliči ti (*Narzejju*) na pomoč.

Narzej. (*Záse* :) Kdo bo zopet ta deček!? O hudobija!

Metran. Ako Numida — mislim, da sta si znana — pride, privedi ga tudi semkaj.

Askanij. Bom, sedaj grem. Ne pozabi, da je Saturnij vprašal po tebi!

Metran. Reci mu, naj pride sedaj! (*Askanij odide.*) Tihomir! (*Dá mu znamenje, kam naj potem dečka skrije.*) Da mi storiš vse, kakor sem

ukazal! Doglej se umakni na stran. (*Zase.*) Danes je bila seja v zbornici. Ne vem še sicer, kaj je Prob govoril, gotovo pa za našo stvar. Ha! Kako na lepem smo našli dokaz, ki govornika prepriča o tem, kar se mu je zdelo nemogoče! Hahaha! — — (*Veselja si mane roke.*)

Tretji prizor.

Saturnij, Metran.

Metran. (*Hlastno:*) — — Kaj ne, Prob se ni upiral našemu predlogu?

Saturnij. Strela je udarila v vse naše početje. Še nikdar ni Prob govoril s tolikim ognjem. Krepko je donel njegov jasni glas po tihi dvorani. Njegove tožbe zoper staro vero in stare bogove naše, ki so jih častili slavni naši predniki toliko stoletij, so bile usodne, strašne. Mnogi so se pritrjevali, Teodozij je zadovoljno kimal navdušenemu govorniku, in noben patricij se ni vzdignil v brambo naših bogov! Sramota plašljivcem!

Metran. (*Začuden.*) Svojega otroka Prob ni v misel vzal?

Saturnij. Nič. Le koncem govora je obledel, beseda mu je zamrla na jeziku in utrujen se je sèsedel na stol; gotovo se je spomnil v onem trenutku našega pretenja.

Metran. In kaj bode sedaj?

Saturnij. Žrtvenika boginji Zmagi ne bomo postavili. Pa to ni vse. Kakor da bi se bili zarotili vsi bogovi zoper nas! Jupitrova strela

naj zadene tega predrzneža. Stavil je predlog, naj država poganskim svečenikom ne dovoli nobene podpore več, ter naj se za vse čase prepove vse češčenje naših bogov.

Metran. Ubogi naši bogovi! In senat? —

Saturnij. Je potrdil vse. Naši privrženci so poskušali sicer napraviti odpor; vpili so in ropotali, toda zmagovalni klic je navdušeno zadonel iz grl nešteti kristijanov. O bogovi! Pomagajte mi, da se maščujem nad svojimi sovražniki! Prevzetni Prob! — Bridke soze bodeš še točil, če se tvoje besede uresničijo! Jutri naj odlok že nabijejo na trgu na steber? — Ne, in ne! Metran, to se zgoditi ne sme, ne more. Nova misel mi vstaja v vroči glavi. (*Plašno.*) Je-li Cecilij že tukaj? Rad bi ga videl.

Metran. Čemu? Kaj mu hočeš?

Saturnij. Prob se ni zmenil za naše žuganje, a ustavljati se ne bode mogel, če ga lastni otrok prosi usmiljenja. Ceciliju obljubim, da ga oprostim, in pisal mi bode vse, kar mu bodem narekoval. S tem udarcem dosežem gotovo nekaj; ali se bode ošabnež omečil in z odlokom odlašal, ali pa mu moj padec zadá smrtno rano.

Metran. Počasi, počasi! Cecilija nikakor ne moreš oprostiti, pod nobenim pogojem ne, in ko bi se tudi udal njegov oče; kajti otrok bi te lahko kdaj spoznal in izročil pravici.

Saturnij. To mi ne dela skrbi. Prob mi mora priseči, da bode molčal, in vem, da bode res molčal; kajti kristjani so tepčki, ki držé

svojo obljubo vedno, tudi ko bi morali umreti zavoljo nje — — — Sicer pa — — — otrok je v naših rokah, če hočemo — — —

Metran. Ga pa vkljub oblubi obdržimo! To mi je všeč. Le da ti ne zaupam dosti. Tvoje prismuknjeno hrepenjenje po starih bogovih bi te utegnilo zapeljati, da bi ga res izpustil. Ostani tù, jaz grem, Askanij vsak čas pride z dečkom, in jaz nič kaj ne koprnim po tem, da bi me otrok videl, (*Gre pa se zopet vrne.*) Glej, da dečku niti lasú ne skriviš! (*Odide.*)

Saturnij. Že vem, kaj imam storiti. (*Sede na stol; z jedno roko si podpira glavo, z drugo pa stiska pest.*)

Metran. (*Odhajajoč zase:*) Preklicani človek, ta Saturnij! Ves račun mi hoče prekrižati. Kako lepo odkupnino bi lahko dobil od Proba, ko bi mu vrnil sina jaz. Bogat je in ne bi se branil, polovico premoženja meni odstopiti. Pa saj je v mojih rokah, jaz mu ga smem vrniti, zakaj ne? — za lep denar!

Četrty prizor.

Cecilij, Askanij, Saturnij.

Saturnij. (*Ko Metran odide, vstane.*) Mi, ki smo nekdanj postave dajali celemu svetu, naj se umaknemo sedaj Galilejcem? Na moj migljaj je vihtelo preje tisoč in tisoč hrabrih mož svetli meč, a sedaj ponižan in v strahu kujem črne naklepe, da se rešim bridke usode.

Askanij. (*Od zunaj.*) Kaj se kremžiš? . . . stopaj! (*Cecilija sune skozi vrata.*)

Saturnij. (*Votlim, predrugačenim glasom, stran obrnjen.*) Cecilij? sin Probov?

Cecilij. (*Prestrašen.*) Kdo si, gospod? Zakaj si me dal privedi semkaj? Usmili se mene in mojega očeta!

Saturnij. Tvojega očeta!

Cecilij. Kdaj sem ti prizadel kaj hudega? S čim sem te razžalil, da me hočeš kaznjevati? Vse ljudi sem rad imel, — — in tebe še ne poznam.

Saturnij. (*Ostro.*) Molči! Poznam pa jaz tebe in tvojega očeta. Tvoj oče je kriv tvoje nesreče!

Cecilij. Moj oče? — moj dobri oče, ki me tako ljubi?

Saturnij. A mene sovraži do smrti. Uničiti me hoče; prisegel je, da me pokoplje v sramoto in revščino.

Cecilij. Moj oče ljubi vse ljudi in gotovo ni kriv tega, česar ga ti dolžiš. (*S tresočim glasom.*) Nikar ne verjemi drugim ljudem! Ti se motiš!

Saturnij. Ne, jaz se ne motim. (*Gromko.*) Ti moraš umreti zavoljo njegove nezvestobe!

Cecilij. Jaz? umreti? O, moj ubogi oče! A jaz sem nedolžen. (*Pade na kolena.*) O, če ti v prsih bije srce, če imaš sam otroka, spomni se, kako te ljubi, in usmili se me!

Saturnij. (*Strastno.*) Se je mar tvoj oče usmilil mene, ko me je pahnil v nesrečo? Ko me sili, naj sramotno prosim kruha, namočenega v žolč grenkih solz?

Cecilij. Motiš se, gospod! jaz vem, kako mehkega srca je moj oče. Prevarili so te le hudobni ljudje. (*Saturnij pogleda Cecilija in premišljuje; kratek molk.*) Kaj premišljuješ? Ali so ti moje besede segle v srce? Povej, kaj name-ravaš z menoj?

Saturnij. (*Zase.*) Ko bi pač ošabnega očeta videl pred seboj tako na kolenih, kakor sedaj njegovega sina, da bi se posmehoval njegovim solzam!

Cecilij. Moj Bog! Moj Bog! Ta gospod je neusmiljeno trd!

Saturnij. (*Po kratkem molku.*) Ti bi torej rad videl svojega očeta?

Cecilij. Dà, gospod! Precej! (*Hitro vstane.*)

Saturnij. (*Potegne izpod obleke pergamenten list in gosje pero.*) Vzemi list in pero, ter piši, kar ti bom narekoval. Askanij! Prinesi stolček! (*Askanij prinese stolček, Cecilij poklekne predenj, briše si solze in se pripravi na pisanje.*) Piši! „Moj oče!“ — —

Cecilij. (*Piše in govori.*) Moj oče ...

Saturnij. Že blizu smrti ...

Cecilij. (*Vstane.*) Saj si mi rekel, da pojdem domov k očetu!

Saturnij. (*Gromovitim glasom.*) Piši! (*Cecilij v trepetu piše in govori za Saturnijem:*) blizu smrti, pozdravljam te zadnjikrat! (*Cecilij si obriše solze in piše dalje:*) Če dopustiš, da se včerajšnji odlok razglasi, mrtev bode tvoj sin Cecilij, preden zajde solnce. (*Saturnij mu iztrga list, hitro*

ga prebere in pravi Askaniju :) Idiva! (*Odide za Askanijem.*)

Cecilij. (*Hiti za njima.*) Gospod, jaz tudi! Saj si mi obljubil. (*Askanij mu zapre vrata pred nosom ; Cecilij se ozira okrog.*) Sam! Sam v tem strašnem kraju! (*Gre v kot in sede :*) Moj angel varih, varuj me mojih sovražnikov!

Peti prizor.

Cecilij in Narzej.

Narzej. (*Stopi na oder.*) O hudobija, kaj sem slišal! Sin mojega dobrega gospoda tu notri! O Bog! pomagaj mi, da ga rešim ali pa ž njim umrjem. Cecilij!

Cecilij. (*Skoči kviško.*) Kdo me kliče? (*Pride predenj.*) Kdo si?

Narzej. (*Prijazno.*) Ali več ne poznaš Narzeja, ki te je tolikrat zibal na svojih kolenih? ki si ga ti imel tako rad?

Cecilij. Ti, Narzej? Zakaj si pa pobegnil mojemu očetu in meni napravil toliko žalosti?

Narzej. Nisem pobegnil. Izdajica nisem jaz . . . le sam sem bil izdan.

Cecilij. Kdo te je izdal?

Narzej. Numido sem zasačil nekdanj, ko je ravno s ponarejenim ključem odpiral denarno skrinjico.

Cecilij. Numida!

Narzej. Iztrgal sem mu denar, a obljubil, da bodem molčal, če se poboljša. Od onega dne se mi dela najboljšega prijatelja; a neki

večer me zvabi k amfiteatru, tam me zgrabita na njegovo besedo dva moža, ter me po dolgem upiranju privlečeta tù sèm. Koliko sem že pre-stal do sedaj!

Cecilij. Beživa torej od todi! (*Prime ga za roko in sili na beg.*)

Narzej. Ni mogoče! Le ena vrata so do-stopna, a pri teh straži mnogo sužnikov.

Cecilij. Ali moram res umreti? O ljubi oče! Moj ljubi oče!

Narzej. Ne govori tako glasno! Če te slišijo, gorje nama! Umakniva se na stran! (*Skri-jeta se v kot.*)

Šesti prizor.

Valent, potem Narzej in Cecilij.

(Kratek molk, čuje se na desni strani padec; Valent namreč pade iz pivnice v klet; pobere se in stopi na oder.)

Valent. Izdajica! (*Potegne meč.*) Kje je? — (*Ožira se okrog.*) Kaj pomeni ta brlog? Hoj! (*Narzej vstopi.*) Ha, malopridnež! (*Prime ga za rameni.*) Pokaži mi izhod, če ne, umrješ! Kod se pride ven?

Narzej. (*Mirno.*) Ni mogoče ven!

Valent. Nobene besede! Stopaj pred menoj, jaz hočem ven!

Narzej. Ne vpij! Izgubljen si, če te kdo sliši!

Valent. Izgubljen? Kje sem? Kaj so ti temni prostori?

Narzej. Mlini pod zemljo. Ujet si, da boš svoj živ dan vrtil mlinске kamne.

Cecilij. (*Stopi na oder in spožna Valenta.*) Moj bratranec! Valent! Ali je res? (*Teče k njemu in se ga oklene.*)

Valent. (*Se obrne od Narzeja, kateri se umakne na stran.*) Cecilij! Ti tukaj! Vendar sem te našel! A kdo je ta malopridnež?

Cecilij. Najin prijatelj! Izdan kakor si ti in jaz. (*Čuje se škripanje vrat.*)

Narzej. (*Plašno.*) Sedaj gredo! Cecilij k meni! Skrij se tudi ti, meč te rešiti ne more. (*Valent se ustavlja.*) Na stotine se jih vrže nate, če se upiraš. Jaz povem za boljšo pot. (*Ker se Cecilij še vedno oklepa Valenta, potegne ga stran*) Ločita se! Cecilija bodo iskali, in če tebe (*Valentu*) najdejo pri njem, sta oba izgubljena.

Valent. Naj bode, a pokličí me, če bi kdo kaj hudega nameraval Ceciliju.

Narzej. Gotovo. Hitro! Hitro! (*Vleče Cecilija seboj na levo, Valent se skrije na desni.*)

Sedmi prizor.

Metran, Askanij, Numida.

Metran. Je mar tvoj gospod prišel na sled našej zaroti, da si tako pribežal?

Numida. (*Spehano govori.*) O ne, a vendar sumi, da sem se je udeležil tudi jaz. Njegov nečak Valent me je spoznal pri neki prilíki, da nisem ravno najpoštenejši človek na svetu, in precej me je obdolžil tega ropa. Komaj so

me še odnesle peté. Stavim, da dolgonoga žirafa v moji domovini ne zna bežati urneje. In ko sem bil že blizu tvoje pivnice ter brezskrbno mahal do tebe, zagleda me ravno tisti tribun. „Izdajica!“ zakriči in skoči za menoj. Umakniti se mu hočem v tvojo pivnico, a spodtakne se mi in zavalim se v cestni jarek ravno pred pragom. To je bila moja rešitev: tribun me je pri tem izgrešil in ne vem, kam je izginil.

Metran. Numida, bogovi te ljubijo, zato so te rešili. Pa tudi mi te ljubimo. Ali si kaj žejen Numida? (*Askaniju:*) Pojdi in prinesi ga pošteno merico! Pa dobrega, najboljšega, saj veš! (*Mu skrivaj pomigne.*)

Askanij. Da, najboljšega, takega še nisi pil. Grem precej.

Numida. (*Zadovoljno.*) Tako je prav, da! Veš kaj, Metran, pa ti povem, da meni ne boš vina daroval, jaz sem ga zaslužil.

Metran. Pošteno zaslužil, Numida; zato boš tudi dobil poštenega.

Numida. Pa . . . Metran, kdaj pa dobim denar, ki ga je obljubil Saturnij?

Metran. Denar dobiš v Afriki pri zidu Cabulonu, pri katerem se oglasiš s Saturnijevim pismom. Danes tako ne moreš potegniti iz Rima, vratar ne pusti nikogar iz mesta, najmanj še sužnika. Jutri ti dam vodnika, da te spremi do morja in ondi izroči Saturnijevo pismo.

Numida. (*Veselo:*) K Cabulonu! ime si je treba zapomniti. In dobim dosti denarja?

Askanij. (*Pride z vinom pri zadnjih besedah Metranovih; na vprašanje Numidino stopi pred slednjega.*) Toliko, da ga nesel ne boš.

Numida. O, bom pa večkrat nesel.

Askanij. Tudi večkrat ga ne boš nesel.

Numida. (*Stegne roke po vinu*) Le sem daj! Moje grlo je suho, kakor puščava v Afriki. Dobra kapljica, jeli? (*Pije.*)

Askanij. Boljše nisi še pokusil, (*dvoumno, zato naglašeno:*) pa je tudi ne boš.

Numida. E, zakaj ne? Saj bom bogat. (*Pije.*)

Metran. Numida, moram po opravih! Na svidenje! (*Poudarjeno*) Dobro počivaj!

Numida. Po takem vinu se lahko počiva.

Metran. E, mislim da!

Numida. Sam se ne zbudim, pokličite me zgodaj!

Metran. (*Se še enkrat obrne*) Dà, dà! Nič ne skrbi! (*Zase odhajajoč:*) Ga ne bo treba!

Numida. Pa če bom preveč zaspan, me daj s silo predramiti, da se ne polenim, veš?

Metran. Dva sužnika pošljem nad tebe, kar vzdignila te bosta in nesla. Lahko noč, Numida?

Numida. Lahko noč!

Askanij. Lahko noč!

Numida. Lahko noč! (*Askanij vrata zaklene; Numida ostane sam!*)

Osmi prizor.

Numida sam.

Numida. Vendar enkrat v zavetju! — —
 Tu pod zemljo me ne bo iskal nihče. (*Ožira se okrog.*) Slabo stanovanje sicer! Pa vendar boljše kakor ječa pri pretorju. Pijmo ga! Ahá, Prob! Ti si mi žugal, da me boš dal v mline pod zemljo; Numida se zna maščevati, in sicer z obrestmi maščevati. (*Pije.*) Dobro vino res! Kako je močno! Kako žari! (*Premišljuje.*) Jutri pojdem iz Rima — — — na morje — — — v Afriko — — — k židu — — — k židu — — — kako mu je že ime? — — — Ba . . . Ba . . . Balocom — — — ne, tako ne! Ba . . . Baculom — — — tudi ne! Ah gorje, kam pojdem po denar, če ne bom vedel imena? Zabita pamet! Numida, kje so tvoji možgani?! Ca . . . Ca . . . Calabom! Tako, dà; Calabom! — — — Lepo ime to, Calabom. Ta mi izroči denarja toliko, da ga nesel ne bom! — — — Kupim si sužnikov — — — in jaz bodem njihov gospod! — — — E, če mi ne bodo pokorni — — — (*Suje krog sebe, kakor bi sužnike pehal in bičal; potem zopet pije.*) Res izvrstno vino! Takega bom pil slednji dan. (*Pije.*) Zaspanec se me prijemlje. (*Sede.*) Le izpijmo ga, (*pije.*) saj za seme vino ni za nič. (*Nasloni se in zaspi; smrči; v sanjah govori.*) Valent! — — — Prob! — — — Cecilij! — — — jaz ne vem! — — — Išcite ga! — — — Jaz? — — — Jaz nisem kriv! (*Zbudi se in*

vstane, ter se opoteka.) Strašne sanje! Kaka vročina v glavi! (*Prime se za glavo; vstane in se proti vratima opoteka.)* Vse se vrtili! — — — Tla se zibljejo! Groza! Preklicano vino! — — — kako peče! Ah, (*na vso moč zakriči:*) zastrupljeno! — — — (*Prime za kljuko in odpira.)* Pomagajte! — — — Metran! — — — Izdan! — — — (*Omahne na tla, obleži mrtev,*)

Zastor pade.

Peto dejanje.

(Prizorišče kakor preje.)

Prvi prizor.

(Isto igrišče. Zadostuje par oddihov, da se spet zastor dvigne.)

Cecilij, Narzej in Valent previdno vstopajo.

Narzej. Kdo je tako žalostno ječal? O, Numida! (*Gre k njemu in ga strese.*) Numida! Numida! Ne gane se, mrtev je.

Cecilij. Ubogi Numida! (*Oklene se Valenta.*) Mene je strah pred mrličem.

Valent. Ne boj se! V življenju nam je škodoval, odslej ne bo več! Numida je kriv, da sem jaz zabredel v to jamo. Ves slep sem drl za njim, in že bi ga bil zagrabil pred pragom neke pivnice, toda kakor bi se bil pogreznil v zemljo, izgine mi izpred oči. Ko stopim nato v pivnico, da bi povprašal po njem, odnehajo pod menoj tla in telebim v ta razbojniški brlog.

Cecilij. Bog je tako hotel, da bodeš rešil mene.

Valent. Rešil? (*Premišljuje.*) Kako? (*Narzeju.*) Nisi-li ti govoril preje, da veš za dobro pot?

Narzej. Vem nekaj, a Bog ve, če bode šlo; sam se nisem upal poskusiti. Na oni strani je strop nekoliko odnehal zavoljo mokrote, česar še ni opazil gospodar. Morda bi se zid

dal toliko predreti, da bi človek zlezal skozi; seveda če stoji kako poslopje na onem mestu, potem ne bo nič. (*Gredo gledat.*)

Valent. Zidovje ni previsoko! Morda se bode dalo kaj opraviti. (*Narzeju:*) Nasloni se na zid, da ti stopim na rame. (*Ceciliju odda plašč in stopi Narzeju na rame. Z mečem tiplje po zidu in žalosten vsklikne:*) Ko bi človek imel kaj pripravnega orodja! (*Naenkrat se razveseli:*) Bo, bo, sreča naša! To je stara votlina zamašena z opeko in kamenjem. (*Začuje se rožljanje verig.*)

Narzej. Bog se nas usmili! Gospodar gre! Skrijmo se! (*Skrijejo se kakor preje.*)

Drugi prizor.

Metran, Askanij, dva sužnika in Narzej.

Metran. (*Ide k Numidi, mrzlo, vsakdanje:*)
Je-li mrtev?

Askanij. (*Ga sune z nogo.*) Kaj pak!

Metran. (*Vzame Numidi mošnjo in nedrja.*)
Škoda, ko bi se denar pokopal z mrličem vred!
(*Dvema sužnikoma:*) Odnosite ga! (*Narzeju, ki stoji od daleč:*) In kaj ti počenjaš tu? Ali si kaj govoril s tem človekom?

Narzej. Nisem. Bil sem pri dečku, ki si mi ga izročil v varstvo. Slišal sem pač njegovo ječanje in stokanje, toda ko sem prišel semkaj, je bil že trd.

Metran. Ali si čul, da bi bil to noč kdo cepnil iz pivnice?

Narzej. Kadar kdo iz pivnice pade v te prostore, ropot vselej dobro slišim, in veš tudi, da tisti, ki se tako ujame, vpije in razgraja, dokler ga ne ukrote tvoji sužniki.

Askanij. Če hočeš, grem gledat. (*Gre proti levi strani, kjer je bil (Valent skrit.)*)

Metran. Ni treba. Tihomir, ali kakor se že imenuje, bi bil slišal ropot. Idiva k sužnikom, če so mirni. Nekako tesno mi je pri srcu, da uže nekaj noči nisem mogel očesa dobro zatisniti. (*Odideta; čuje se zapiranje vrat in rožljanje verig.*)

Tretji prizor.

Narzej, Valent in Cecilij.

Narzej. (*Sam.*) Ves sem se tresel, ko me je vprašal brezsrčni gospodar, ali je kdo padel iz pivnice. Če bi bil izvedel, izgubljeni bi bili. Jaz sem govoril resnico. Ropot res vselej dobro čujem, a da sem ga tudi nocoj slišal, tega gospodarju ni treba vedeti. Da me ni razumel, to je le naša sreča. (*Gre za kulise.*) Pridita sedaj, nikogar več ni.

Valent. (*Pride.*) Z nova torej na delo. (*Narzeju.*) Na prejšnje mesto! (*Stopi na rameni.*) Sveti križ božji! (*Vzame meč in suje v strop, nekaj kamenov pade na tla.*)

Narzej. Le mirno! Ali že vidiš kaj?

Valent. Še nič. Trdno drži, da se z močjo uprem! — Tako! (*Kamenje se usuje na tla.*)

Narzej. (*Pogleda.*) Nebo! Nebo! Zvezde! Hvala Bogu! — — Valent! Stopi mi zopet na rame in splezaj iz te razbojniške kletí. Cecilija ti jaz podam.

Valent. In ti ostaneš tukaj? O Bog! Ko bi imeli kako vrv, rešili bi se lahko vsi. Tukaj je plašč. (*Vzame Ceciliju svoj plašč.*) Vzemi vsaj moj meč, ko bi te ne mogel jaz rešiti.

Narzej. Le hitro! Hitro! (*Nasloni se na žid, Valent mu stopi na rame in izgine skozi votlino; zatem spusti plašč skozi njo; Narzej vzdigne Cecilija, a precej ga zopet postavi na tla, ker se začuje škripanje vrat.*) Moj Bog! Že gredo! Beži! Pridi kmalu na pomoč! (*Plašč izgine.*) Cecilij vlezi se v kot in počivaj mirno, kakor bi spal. (*Cecilij beži; Narzej pobere meč in gre za njim.*)

Četrty prizor.

Metran, Askanij, Narzej.

Metran. Kak ropot! Kaj pomeni to kamenje? (*V strahu:*) Sužnik! Sužnik! Kaj se je zgodilo?

Narzej. (*Pride brez meča in ogleduje kamenje.*) Slišal sem, ko se je podiralo. (*Oba gledata proti stropu.*)

Metran. (*Nekoliko utolažen gre gledat.*) Odprtine vendar ni nobene.

Narzej. (*Zase.*) Valent je poveznil kako skalo čez njo.

Metran. Askanij, poglej, če je deček še tu. (*Askanij gre.*) Ta bi bila lepa, da bi mi kdo ušel!

Askanij. (*Se vrne.*) Gospod, deček spi.

Metran. (*Naržeju*) Sužnik, pojdi proč!
(*Naržej odide k Ceciliju.*) (*Askaniju* :) Pokličí mi Saturnija! (*Askanij gre.*)

Peti prizor.

Metran sam.

Metran. Sitnež ta Saturnij! Odlok je že nabit, kaj hoče sedaj? da prihaja tako zgodaj! Dečka mi hoče morda usmrtiti? — — Tako se pa nisva zmenila. Res lepe denarce mi je dal Saturnij, vendar še več dobodem od Proba, če bom pameten. Tristotisoč sestercijev najmanj. Otrok ne vé, kje je in jaz ga lahko vrnem očetu.

Šesti prizor.

Saturnij in Metran.

Saturnij. (*Vstopi ves žbegan s skrinjico pod pazduho.*) Metran! Vse je izgubljeno!

Metran. (*Plašno* :) Ali smo izdani?!

Saturnij. Mislim, da ne; toda cesar je zapovedal preiskati vse kote v Jupitrovem hramu. Nenadoma so obkolili vojaki vse izhode, da sem komaj ubežal skozi skrivna vrata.

Metran. (*Plašno.*) Ali te je kdo videl, da si šel k meni?

Saturnij. Nihče. Cesta je bila prazna.

Metran. (*Prijazno roke steguje po skrinjici.*) Kaj nosiš pod pazduho? Pokaži, pokaži!

Saturnij. (*Mu jo izroči.*) Moje zadnje dragocenosti! (*Zase.*) Ako vojaki izvedo moje skrivnosti, sem izgubljen.

Metran. (*Ne posluša nič, poskuša težo skrinjice.*) Kako težki so ti kameni; vredni so nekaj milijonov.

Saturnij. Ko bi bil umaknil vsaj zadnjo žrtev, ono umorjeno dete! (*Strastno.*) Vse je izgubljeno!

Metran. (*Zase.*) Ko bi bilo to moje, bil bi bogatejši nego cesar.

Saturnij. Izgubljeno je vse! Jeze in strahu se ne vem kam dejati. Prob! Prob! Ti si moj hudobni duh, ti me vznemirjaš po dnevu in po noči! Prob! Ošabni Prob! Prisežem — —

Metran. (*Prilizljivo.*) Saturnij, Saturnij! Jaz ti hočem skriti te dragocene bisere, da jih ne izgubiš. Ali ni nobeden ponarejen?

Saturnij. Kaj maram jaz nesrečnež za borno kamenje. (*Metran objemlje skrinjico.*) Zadnjo misel so mi navdihnili bogovi! — — Ubežati ne morem več, Metran, pusti mi Cecilija, da ohladim svojo kri v njegovi krvi, pa vzemi zaklad!

Metran. Prav rad! Prav rad! Tam v kotu spi! (*Pokaže na levo.*)

Saturnij. (*Strastno.*) Vam, žaljeni bogovi, žrtvujem njegovo gorko kri in smrtne njegove muke! (*Skoči v ono stran.*)

Sedmi prizor.

Prejšnja, Narzej.

Narzej. (*Postavi se mu nasproti z mečem; odločno:*) Ne! Tvoje hudobije je zadosti!

Saturnij. (*Ves iz sebe, jeze in strmenja:*) A!

Metran. Izdajica! Kdo ti je dal orožje v roke?

Narzej. Božja pravičnost!

Saturnij. (*Z rokama si tišči prsi.*) O togota! Prsi mi bode razdela!

Metran. (*Kliče pri vratih:*) Sužniki! Sužniki! Askanij! (*Začuje se tromba.*) Vojaki v mojih mlinih! O moj zaslužek!

Zadnji prizor.

Prejšnji, Valent z vojaki, za njim pride Prob.

(Saturnij in Metran se umakneta vojakom na prednji del odra; Saturnij se drži oholo, drzno pogleduje vojake, Metran pa oči poveša in stiska skrinjico; Valent hitro vstopi z vojaki, sam stopi na sredo; vojaki se razpostavijo zadaj; Cecilij hoče k Valentu, a Narzej mu brani, dokler Saturnij in Metran nista v oblasti vojakov)

Valent. Hudobija je prišla na dan. Olimprij in Askanij sta že v naši oblasti in pričata o tvoji zlobnosti. (*Saturniju:*) Nesramnež! Cel kup človeških kosti je bil skrit v kleti pod Jupitrovim hramom! Otrok s pozlačenimi ustnicami, usmrčen pred nekoliko dnevi, je postavljen na trgu na ogled, da kliče maščevanja nad-te krvoločneža. Hujši si ko zver. (*Vojakom:*) Le sem, to-

variši! (*Vojaki gredó k Saturniju ter mu povežejo roke.*) Mar takih žrtev zahteva tvoj Jupiter?

Saturnij. (*Držno:*) To so obredi naše vere, ki ste jo vi izdali. Kar sem storil, so mi bili naložili nesmrtni bogovi. (*Vojakom:*) Izpustite me!

Valent. Izpustili te bodo, kadar te izročé ostri pravici. (*Metranu.*) In ti, stari grešnik, ki si nabiral zaklade iz bližnjikov krvi, trpel boš sedaj tudi sam one muke, s katerimi si trpinčil neštete množice nesrečnikov. Naj tudi prosita zate Cecilij ali Prob, katerima si prizadel najhujše zló, pravica ne pozna usmiljenja. Privezan k mlinskemu kamenu, boš zdihoval, dokler se te ne usmili smrt. Vojaki! (*Vojaki ga zvežejo, oziroma trdo zgrabijo.*)

Prob. (*Še od zunaj zakliče.*) Kje je Cecilij? Moj sin! (*Stopi na oder.*) Cecilij, ubožec! (*Cecilij mu teče naproti in se objameta.*)

Cecilij. Moj oče!

Prob. (*Se ozira po kleti.*) Moj sin v tem brlogu!

Cecilij. Oče, strašno je tu notri.

Narzej. (*Se približa Probu, pade predenj na kolena:*) Dobri moj gospod!

Cecilij. (*Ga pokaže z roko.*) Moj varih!

Prob. (*Ginjen položi roko na glavo.*) Narzej, zvesti služabnik!

Valent. (*Stopi bliže k Probu.*) V Boga si upal, in nisi osramočen.

Cecilij. (*Položi nanj roko.*) Moj rešitelj!

Prob. (*Prime za desnico Valenta.*) Hvala Ti! (*Obrne se proti nebu.*) Bog, Tebi bodi hvala,

da si vzdignil Svojo desnico, in vodil k sreči naše korake. Zgubljen je bi moj otrok, v rokah nezvestega trdosrčnika je viselo njegovo življenje, a upal sem v Tebe, in Ti si mi ga vrnil. Upal sem v Tebe, in gnjusni maliki so strti v prah, in Cerkev Zveličarjeva se raduje zmage! Tebi, Bog, bodi slava!

Zastor pade.

Konec igre.

